KHASAN TUFAN'S LETTERS IN THE LIGHT OF AN AESTHETIC VIEW

Ilyusa Dzhavdetovna Ismagilova,
Raif Kadimovich Amirov,
Bashkir State Pedagogical University named after M.Akmulla,
3a October revolution Str., Ufa, 450000, Russia,
ismagilova.ilyusa@mail.ru

Foat Galimullovich Galimullin,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russia,
aifiya_gali@rambler.ru

The article focuses on the documentary records and memoirs, and especially the writer's letters as an irreplaceable source for studying the impact on the peculiarities of literature development in different periods, the writer's state of mind and his connection with the external world. Here, the views and requirements imposed on this type of literary monument are remembered. Khasan Tufan's letters are the letters of an outstanding poet of Tatar literature to his friends – contemporary writers G.Minski and S.Kudash. It is their style, the problems touched upon by the poet and the peculiarities that reduce them to literary writing that are considered in the main part. At the same time the aspects of literary works written in epistolary style are defined.

Key words: memoir literature, epistolary style, letters, addressee, actuality, artistry.

Nowadays, more attention is given to memoir literature in literary studies. The most significant and notable result of changes in society was in the ease of restrictions for one's honest opinion represented in periodical publications and a truthful narration of history. "Creative minds" had been dreaming about such opportunities for many years. However, this situation had a great influence on people's way of thinking and their way of assessment; this means that the atmosphere in the social life seriously has changed the inner life and, as a result, the psychology of a person. In addition, it caused a widening of the need for an actuality and a burgeoning of national consciousness not only in certain people, but in the larger part of society. All this increased interest in the low-studied but richly spiritual heritage of the Tatar people and brought to the forefront the need to return people to the national aspects of science, culture, literature, spiritual and ethical traditions and their study by different sectors of society.

Any demands search for practical ways of achievement, also putting forward the necessity for theoretical maintenance. Not coincidentally the work of L.Ginzburg was concerned with some aspects of such a theme. He mentions in particular that documentary sources and memoirs do not lack the peculiarities that pertain to literary prose in the context of artistic devices. Their personas and characters are not the same as in real life, but they are described with individual figurativeness due to the author's attitude, assessment and ability to attain an artistic merit. In his opinion, "a memoir doesn't bring the ready character, but as any literature, it builds it" [1: 59]. It is natural to ask if this leads to changing the real person. It has to be said, no, it does not because the watcher can ascertain the personal traits quite sharply and select the permanent ones among the incidental. Yes, even though the real character is described realistically, during writing about him the author adds "material of the figure building" which was mentioned by L.Ginzburg, but he must not distort the real traits of character. The scientist also writes about relationships between the author and the character and the problems of choosing literary devices in describing the "history of the person".

S.Antonenko pays attention to the importance of the author's personality, reflection and style in the memoirs, especially in letters [2: 40]. From the beginning of the 20th century the letter, which was used basically in the epistolary genre in Tatar literature begins to function as literary criticism losing its genre peculiarities. "The letter is a genre of literary criticism. It is an epistolary genre of literary criticism which has elements of literary trend assessment, literary career of a writer or literary work and which is directed to a certain person" [3: 203]. This attitude is proved by R.Kharrasova [4: 22] and A.Zakirzyanova [5: 266-267] who contrib-

uted to the study of the history of Tatar literary criticism and its poetry. It is really true, because even the private letters of a talented writer (especially those addressed to his fellow writers) very often have an artistic value. That is why there are many thoughts related to creativity which can be compared to precious stones among them.

For example, the words, written by G.Tukay to his contemporary S.Ramiev on 4 March, 1911 are understood not only as evaluation of his friend, but also of himself: "I am not just a pure poet as you are, I'm also a diplomat, a politician, and a public figure. My eyes see a lot, my ears hear much" [6: 105]. Understandably, G.Tukay remains a creator in this case too, for him a letter is an area for showing his genuine nature. The scientist who searched deeply for G.Tukay's letters as one of the founders of the letter genre in Tatar literary criticism, T.Gilyazov writes the following: "G.Tukay's letters to F.Amirkhan, S.Sunchalay and A.Urmanchiev have attributes of literary criticism. Even in his letters the poet is a man of principle, above personal relationships, straightforward, and sometimes cruel. The poet's writings are distinguished by containing critical notes about new pieces of work and by raising many questions of the literature of that time" [7: 11]. The writer can discover himself as a creative person who is able to make an unexpected turn in literature, his assessments, feelings and emotions.

He wants to see his reader as an interlocutor and like-minded person. In the letters, a creative workshop can be opened and some elements of the plot of the future work can appear. They are also valuable with regard to the reflection of the author's personal aesthetics, his disposition, temper and mode of life. In short, the letter is a genre which affords great opportunities to understand the writer. That is why, perhaps, poets and literary artists sometimes prefer to write their compositions in the form of a letter. Examples of this have been found in the literatures of different countries from olden times. In ancient times, it was acceptable to consider them a "semi-dialogue", "a conversation of the absentee with the attendees" (Artemon). The letters of Cicero, Seneca, Pliny and Horace are preserved today. And a letter was not unfamiliar in the literature of Europe of the Middle Ages. The letters written in verses of Jerome and Paulinus of Nola are well known. In the middle of the 18th century, we already see the larger genre – an epistolary novel ("Pamela" by Richardson, "Julie, or the New Heloise" by Jean-Jacques Rousseau, "The Sorrows of Young Werther" by Johann Wolfgang von Goethe). In Russian literature ("Ernest's and Dorafta's Letters" by F.Emin, "Rose", "Game of Fate" by N.Emin) were created in this genre. Lomonosov's "Letter about Benefits of Glass" can be added here. In the 20th century, we find the patterns in V.Mayakovsky ("The letter to Molchanov's darling abandoned by him", "The letter to comrade Kostrov from Paris about essence of love").

In Turkic, which includes Tatar literature, the tradition of writing compositions in the form of a letter comes from the Middle Ages. Khwarezmi's "Mukhabbat-name" ("The letters of love") (1354) and Said Akhmat's "Taashshuk-name" ("The letters of love") (1435 – 1436) are the examples. We also can see very beautiful patterns of letter compositions in the oeuvre of Qandaliy (or Kandaliy). In his poem-letters the feelings of love, hymned by predecessors in Turkic-Tatar written memorials of the Middle Ages, are approximated to natural feelings of real people. It is these aspects that attract the readers to such of his poems as "Sakhipdjamal" and "Farkhi".

In the early 20th century, a letter which originated as a genre of epic was filled with social and national problems, serving the people by Tatar intellectuals, their thoughts and anxieties about the way of searching the philosophic and moral meaning of being. For instance, the work "The Letter and the Answers" by Sh.Akhmadiev (1912) [8: 212-212]. In this period, its patterns can be seen both in prose and lyrics. In particular, M.Gafuri writes a romantic, emotional and beautiful literary work "The Love Letters" (1912).

In the first half of the 20th century, such poems and short stories as "The Letters to the Future" (Kh.Taktash) which are quite perfect in artistic shape, "Unsent Letters" (G.Qutuy), "The Letter to Pioneer Gulchachak" (1942) were accepted as great events in the Tatar art of writing. Their significance has not been lost even for the today's reader. Kh.Taktash's poem has not faded in importance as it is a poetic insightful reportage from the 1920-30s. If Qutuy's piece of work contributes to the moral courage of the Tatar woman of the new time, F.Karim's Gulchachak shows the triumph of the common feelings of a soldier's love to Fatherland, a soldier who fights for freedom and a sincere girl who is on the home front. The short story by A.Gilyazov "The Letters Written by Girls" (1970 – 1971) involves readers in the reflection of winged feelings of young souls of different nationalities who seek lightness, happiness, perfection, an opening of their romantic mental world, while speaking sincerely. It gave lessons on living naturally for the

young who are only starting their life. This work was important, because it showed that the letter-story can deliver the strength of the author being of a stout heart as well as the reader. Well, there are examples of how one or another work or writing influences not only certain representatives of our ethnos, but also the life of the whole nation. In this case we firstly remember the letter written by the hero of the 18th century Gabdulla Bahadirshah which is addressed to the nation on especially defining days. This conscription, which declared that the time had come to put in force the dreams of compatriots, went down in history as “The Letter of Batyrsha”.

M. Amir in his novel “The Song of Life” writes about sending the letter of the soldier Basyir to the home front, to his beloved wife Fatima by means of the song. ”/I send you a letter wrapping it in song, /My Fatima, /With my friends who love songs/” – these words were so dear to those who longed for a letter from the front-line. Such poems by M.Jalil as “My Songs”, “Forgive Me, My Country!” can be interpreted as letters where the author speaks to his people.

Kh.Tufan was ready to use the letter genre in his literary works. His series of works written upon the loss of his fellow writer Khadi Taktash “The Letters Don’t Go to the Past” was a gem of Tatar poetry as well as the poet’s “Lyric Letters” of the 1960s. He wrote a poem called “Videos Naso” during his confinement in Siberia. M. Gainetdin, as the scientist who properly studied the creativity of Khadi Taktash, said, “We can see that Kh.Tufan enriched Tatar literature by writing his “Sad Elegies” like Ovidius. Stalin’s regime is not just a principate of Augustus. It destroyed all human qualities of the receivers to prevent sending poetic letters from Siberia. It is impossible both to write and to receive letters” [9: 287].

Thus, speaking of the literature genre of a letter, we divide it into two types: real letters and works written in the epistolary style. While the former is typical of most writers (it is hard to imagine a writer who would not write letters), the latter refers to works by particuliar writers. This choice of style is also influenced by the samples of different literatures. For example, the aforementioned “Unsent Letters” by G.Qutuy were written in the epistolary style by the example of “Letter from an Unknown Woman” by the German writer Stefan Zweig.

There are some authors in literature who have left a deep mark in both types of the genre. Our aim is to look at the works of the classic Tatar poet Khasan Tufan from this perspective. Taking a look at his letters to his close fellow writers, we cannot but notice that his letters are full of biographical facts. In addition, they need to be considered from the point of view of literary requirements. As rightfully noted by G.O. Vinokur, A.S. Pushkin wrote his letters as literary works as well. “There is no doubt that he sees a kind of literary purpose in them” [10: 179]. The same applies to Khasan Tufan.

The poet’s letters can be evaluated as a very important part of his oeuvre. We will make a detailed analysis only of his letters to G.Minskiy and S.Kudash. We believe that they are an important link for the history of literature of several decades. Despite the fact that these letters were written with the idea of transferring personal views and experiences of the author, the range of vision of such a deeply experienced, creative person, as Kh.Tufan includes not only a large period of time, but also wide spaces. According to R.Mustafin, the letters “give the opportunity to present his feelings, his world view and thoughts”.

This refers to a letter written by Khasan Tufan in the village of Pokrovka, Ustarsk district, Novosibirsk region on June 18, 1956 to his friend in Kazan, the writer Gabdrakhman Minskiy. This is the first letter that Khasan Tufan wrote to his fellow writer in sixteen years of imprisonment. Frankly, it is the first letter where he shared his thoughts so widely and continuously after he was officially acquitted and released. The very first lines prove that the writer is not just an ordinary man, he is a poet. “As soon as I sit down to write a heartfelt letter, it is the heart that prevents me from writing it – I feel like out of nowhere I hear a chord of a new unborn poem. Starting from the letter I end up writing these lines. In many cases, this chord gathers others, and the poem gains its integrity. The same has happened to me when I started to write you this letter.” It appears that the process of writing a letter for Khasan Tufan is like writing a poem, it comes from the heart.

As we all know, when something comes from the heart, it creates a storm of emotions. Such an emotional state makes a writer’s creations a literary work, to a certain extent, though it was meant to be an ordinary letter. “Every day in my dreams I walk along the streets of Kazan. I have not been there for 16 years. I come back there after such a long period! That is where my friends are. Oh, how much they have grown and matured. Here is where small oaks of prose, elms of prose and lindens grew. Small oaks must have already become tall

oaks, they must have grown up. And this place is where birches and aspens of poetry, apple, acacia, lilac and wild cherry trees were. They must have bloomed. And this is where rowans of satire and humor, viburnum and maples of criticism were striking their roots. They must have got so much stronger" [11: 178].

Obviously, reading these letters is comparative to reading a literary work. How skillfully he draws parallels and comparisons! Only a person who understands the variety of internal peculiarities of literature could compare prose to oak, elm and linden, poetry to birch, aspen, apple, acacia, lilac and wild cherry trees, and criticism to bitter rowan, viburnum and solid maple. At the same time, fiction, poetry and criticism cannot be considered as something similar. He believed that there were as many authors, as much diversity. This passage shows that the poet is very sensitive to the art of word variations.

Khasan Tufan also presents himself as a creative person in relation to the letters addressed to him. "When I read these letters which are dear to me, I'm feeling somewhat irrational to prolong the happiness of reading the letter, I read it to the first full stop, then get up, walk around, deliberately. Think about the following sentence (which I have not read yet)" [11: 184]. It is not difficult to imagine how Tufan writes letters himself, if he has such an ability to see a storyline in a letter addressed to him as a storyline of a literary work. Clearly, this letter will come from the writer's heart. There is no other way. Hence, these letters will contain a text full of images and emotions. When it comes to letters to G.Minski, we have to note that quite a long text that consists of more than a dozen pages is one of the examples of demanding the evaluation of phenomena encountered in literature in his absence by a person who feels happy only in a poetic environment, by a talent, detached from literature for sixteen years. Tatar literature does not have any other examples where the aesthetics of a certain period was evaluated so widely and with a higher degree of generalization in the form of a letter.

The letter also gives the idea that having been acquitted, the author suggests that the country should already create the conditions for freedom of speech (as he has not lived in freedom). Otherwise, he would not have dared to write about Galim Muhamitshin, repressed during the cult of personality, the following lines: "How can a crystal clear person be guilty of doing wrong to his country?" In this case, it becomes clear that he did not know about the tragedy that had happened to G.Muhamitshin.

This letter is indeed a substantial literary document which shows not only the warm relationship between friends, but also Khasan Tufan's poetically sincere outlook. He hoped that after his hands and legs were free from fetters everything had to be good. Eight years later (March,1964) we see the same characteristic features in his letters to the famous poet Sayfi Kudash who lived in Ufa [12: 8-9]. They impressively, intelligibly and figuratively reflected moments of the life of a certain person, as well as the events connected with literature and life of the country, and also feelings concerning them.

The letters are truly close to being a literary work. Let us say that the very first paragraph already has a style and saturation of feelings and emotions that remind of the beginning of a fiction work. "My inimitable friend, Sayfi! There is so much I want to tell you. I feel both joy and worry. I feel joy: the world has you, my most beloved dear person. Close to me in the past, and in youth, and in the future – it has you. I worry: / Having filled the house with verses / We would sit together, would talk our souls out / we miss and live with thoughts of it. And the dates are so rare, and the time for conversations is so short. Our meetings, our conversations concatenated with daylight seem to me just like a prologue of those themes of sharing hopes which were collected in my heart for years and which I want to share with you, Sayfi, just a prologue. Probably, we will never reach epilogs of our conversations in hopes: our relationship, our mutual burning emotions about the country extend, imbue and increase each time. Life fills and fills it with new pages. You probably don't even notice, Sayfi, but it is all clear to me: your wings of creativity get stronger and stronger, and richness of your soul shines and shines all the time. I am touched and I admire your shine and prosperity. It means you help me to make my fire too, you inspire me to live burning and burning. I believe in just one thing, Sayfi: that the feather won't fall from your hands and you won't give in to diseases. Your spirit, on the one hand, is a veteran tempered by storms, and, on the other hand, a daredevil, always going in a forward row". [13: 80].

As we see, the feelings of respect and grief to his friend are reminders of a poem. Using a large number of different devices of vividness makes the text more exciting, moving and dramatic. "Sayfi, my inimitable friend, Sayfi!", "get stronger and stronger", "shines and shines", "fills and fills", "to live burning and burning" (syntactic repetition);

"extend, imbue and increase each time", "I am touched and admire your shine and prosperity" (gradation); "our conversations concatenated with daylight", "hopes which were collected in my heart", "our relationship, our mutual burning emotions about the country", "your shine and prosperity" (epithets); "I feel both joy and worry", "you probably don't even notice, Sayfi, but it is all clear to me" (antithesis); "I feel joy: the world has you, my most beloved dear person. Close to me in the past, and in youth, and in the future – it has you" (inversion). The usual letters are not written like this, the fillings are not given by means of figurativeness in them. If we remember that the author made friends with S.Kudash while studying in madrasah "Galiya" half a century ago, the depth of their relations becomes clearer to us.

"This spirit's love to life, living and people is boundless. It won't open the door to any illness. There "in hell" life told me one of its secrets: Misfortune lies on the way of the hope passing away, it waits for a human being to lose his faith in life. If your hope fades – you're done. I saw it, such living. Handling our souls it told us, if we fell into despondence: "you cannot, you mustn't: misfortune lies on the way of the hope passing away!" If our love to life went out, we wouldn't live even till forty. Though misfortune had knocked our heart many times, love didn't open the door to it. You are a real-life image of standing out, of not opening "the door" by your whole life, great life". In this extract we can see enough opportunities for using expressive means as well.

By means of these the author could reach integrity with the soul of the character of both persons. The other devices of vividness such as personification are added: "life told me one of his secrets", "Misfortune lies on the way of the hope passing away, it waits for a human being to lose his faith in life", "Handling our souls it told us" "Though misfortune had knocked our heart many times, love didn't open the door to it". The versing of some lines brings the letter closer to a literary work.

The poet neither accuses anybody, nor complains. He writes about what happened to him only because he wants to say that he could draw a conclusion from these events and be a man of spirit. The aim of these words is his desire to strengthen his friend's soul by trusting him.

We said the letter had been written in 1964. These were the days when he was still looking for his niche in literature though it had been a long time since his return. He was suffering from intentional exertion trying to show it in publications as seldom as possible. His first book could come out only in that year. The letter was written in that anxious time. This is proved also by the fact that his poem "It exists, exists" took place in the letter. The person who looks at those who came back from "there" with suspicion is described by the poet with disgust:

He said signing and whispering:
They are all narrow-minded patriots!
That means there are almost no broad-minded people!
They are pan-Turkists
As Hadi Taqtaş,
They are all non-party:
Dubious they are, linguists they are,
Are they equal to us!? They say.

The poet is worried about the facts; he is troubled by the quality of those who will come into literature after them: "We are socially broad-minded, we cannot live like every man indifferently and leisurely. Thank God we don't have such a "talent". But, Sayfi, I think about it and my heart weeps. Ah, so few they are who can burn, ah, the young are so shallow who will change us". "It's impossible neither to write nor to say about it, Sayfi, impossible". The author's repetition shows his emotional state.

The poet thinks not only about the niche of a person in society, but also about the harmony between him and nature. "Spring has come again, Sayfi, it has come again. Maybe we should be closer to nature, perhaps we should steal a page from its book; it probably teaches us to be cold-blooded and not to worry." These lines are accepted as ones belonging to the works devoted to the theme of relations between people and nature.

As we see, according to the function of a documentary source the importance of the writer's letters is shown in being a key to understanding the spacious inner world of the writer, the inner features of his oeuvre and a key to picturing the richness of vivid devices. It is really true when we speak about the letters of such a great poet as Kh. Tufan.

References

1. *Ginzburg L.Ya.* O psikhologicheskoy proze / Podgot. teksta S.V.Putilov. M.: INTRADA, 1999. 415 s. (in Russian).
2. *Antonenko S.V.* Struktura pisem A. S. Pushkina: lingvostilistika teksta. M.: Znanie, 2000. 154 s. (in Russian).

3. *Gyylažev T.Sh.* Retsenziyalärdän täg"ziyalärgä: XX yöz bashy tatar ädäbi tänkyyte. Kazan: Tatar. kit. näshr.,2008. 254 b. (in Tatar).
4. *Kharrasova R.F.* Ädäbi tänkyyt' teoriyäse. Kazan: Kazan däülät un-ty, 2007. 32 b. (in Tatar).
5. *Zakirzyanov A.M.* Osnovnye napravleniya razvitiya sovremennogo tatarskogo literaturovedeniya (kon. XX – nach XXI v.). Kazan': Ikhlas, 2011. 320 s. (in Russian).
6. *Tukay G.* Äsärlär. 5 tomda. 5 tom / Istäleklär, kul"yazmalar, khatlar. Mäsällär häm balalar öchen yazylgan khikäyalär (1902-1913). Kazan: Tatar. kit. näshr., 1986. 368 b. (in Tatar).
7. *Gyylažev T.Sh.* Tukay – tänkyyt'che // Mägarif, 2011, №4 (902). 9-13 b. (in Tatar).
8. Ädäbiyat beleme: Terminnar häm töshenchälär süzlege. Kazan: Mägarif, 2007. 231 b. (in Tatar).
9. *Gaynetdin M.* Khäsän Tufan // Khakyykat' yulynnan. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2001. 267-305 b. (in Tatar).
10. *Vinokur G.O.* O yazyke khudozhestvennoy literatury. M.: Vysshaya shkola, 1991. 477 s. (in Russian).
11. *Mustafin R.* Khäsän Tufan khaty // Kazan utlary. 1988. № 2. 177-185 b. (in Tatar).
12. *Gaynetdin M.* Khatlar yöri ike arada // Vatanym Tatarstan. 1993. 20 avgust. 8-9 b. (in Tatar).
13. *Dautov R.N.* Balachak ädipläre: Biobibliografik beleshmälek. Ikenche kitap. Kazan: Mägarif, 2004. 284 b. (in Tatar).

ЭСТЕТИК КАРАШЛАР ЯКТЫЛЫГЫНДА ХӘСӘН ТУФАН ХАТЛАРЫ

Илүсә Җәүдәт кызы Исмәгыйлова,
Рәиф Кадим улы Әмиров,
М.Акмулла исем. Башкорт дәүләт педагогия университеты,
Россия, 450000, Уфа ш., Октябрь революциясе ур., 3а,
ismagilova.ilyusa@mail.ru

Фоат Галимулла улы Галимуллин,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18,
aifiya_gali@rambler.ru

Мәкаләдә документаль язмалар, мемуарлар, аерым алганда, язучы хатларының, төрле чорларда әдәби үсеш барышындагы үзенчәлекләрне, язучының күңел халәтен, тышкы дөнья белән бәйләнешенең иҗатларында чагылышын өйрәнү өчен, алыштыргысыз чыганак булуы турында сүз бара. Бу төр әдәби ядкарьләрне өйрәнүгә булган карашлар, таләпләр искә төшерелә. Төп өлештә татар әдәбиятының күренекле шагыйре Хәсән Туфанның аеруча якын каләмдәшләре Г.Минскийга һәм С.Кудашка язган хатларының стиле, авторның күңелен бимазалаган мәсьәләләр, әлеге язмаларның әдәби әсәрләргә хас булган сыйфатларына игътибар ителә. Шул ук вакытта эпистоляр стильдә язылган әдәби әсәрләрнең дә үзенчәлекләре билгеләнә.

Төп төшенчәләр: мемуар әдәбият, эпистоляр стиль, хатлар, адресат, документальлек, сәнгатьлелек.

Хәзерге вакытта әдәбият фәнендә мемуар язмаларга игътибар артты. Җәмгыятебездәге үзгәрешләрнең иң зур һәм һәркем үзендә тоя торган нәтиҗәсе фикер йөртүдә, матбугатта ихлас карашларыңны белдерүдә, үткәннәрдәге вакыйгаларны булганынча бәян итүдә чикләүнең йомшаруында күренде. Иҗади шәхесләр дә мондый мөмкинлек булуы турында күп еллар буена хыялланып яшәделәр. Әлеге вәзгыять кешеләрнең хөкем йөртүләренә, фикерләү юнәлешләренә дә нык йогынты ясады, ягъни иҗтимагый тормыштагы мохит шәхеснең эчке дөньясына, шуның нәтиҗәсендә хәтта психологиясенә дә җитди үзгәрешләр алып килде. Шуларга өстәп, милли үзаңның аерым кешеләрдә генә түгел, башлыча, үзен күпчелектә сиздерүе дә документальлеккә ихтыяҗның гомуми төс алуын тәэмин итте. Боларның бөтенесе татар милләтенең дә бай, ләкин бик аз өйрәнелгән рухи мирасына карата булган кызыксынуын арттырды, фәннең милли аспектларының, мәдәниятенең, әдәбиятының һәм рухи-этик традицияләренең төрле катламнарын өйрәнүнең, аларны халыкка кайтаруның зарурлыгын алгы планга чыгарды.

Теге яки бу ихтыяҗ аңа ирешүнең гамәли юлларын эзли башлауны таләп итә, бер үк вакытта аны нәзари нигезләүнең дә янәшә

барырга тиешлеген дә көн тәртибенә куя. Л.Я.Гинзбург хезмәтләрендә боларның кайбер аспектлары күтәрелү очраклы түгел иде. Ул анда, аерым алганда, документаль әдәбият һәм мемуарларның да сәнгатьчә эшләнеш ягыннан әдәби прозага хас сыйфатлардан мәхрүм булмаганлыгын искәртә. Чөнки аларда да характерлар бөтенләе белән тормыштан гына күчереп утыртылмый, бәлки автор карашына һәм бәяләвенә, аның сәнгатьлелеккә ирешү осталыгына бәрабәр дәрәҗәдә индивидуаль образлылыкка ирешеп сурәтләнә. Аның карашынча, «мемуарная литература не пересаживает готовый характер, но, как всякая литература, она его строит» [1: 59]. Болай эшләү тормыштагы геройны үзгәртүгә китермиме дигән сорау тууы да табигый. Юк, китерми, дияргә кирәк, чөнки күзәтүче, тормыштагы геройны башка чыганаклар ярдәмендә дә өйрәнү сәбәпле, сурәтләү объектының индивидуаль якларын шактый төгәл билгели, аларның даимиләрен очраклы күренеп алганнарыннан аеруга ирешә. Әйе, тормышчан герой әсәрдә булганынча сурәтләнсә дә, аның тасвирлаганда автор Л.Гинзбург әйткән «образны төзү материалын» үзеннән дә өсти , әмма ул аның чынбарлыктагы сыйфатларына зыян китермәскә тиеш. Әлеге галимнең карашлары автор белән герой мөнәсәбәтләрен ачыклауга, ул әйткән «шәхестәге тарихны» сәнгатьчә сурәтләү алымнарын сайлау мәсьәләләренә дә кагыла.

С.Антоненко мемуар язмаларда, аерым алганда, хатларда автор шәхесе, стиле чагылуның мөһимлегенә игътибар итә [2: 40]. XX гасыр башына кадәр татар матур әдәбиятында нигездә эпистоляр жанр буларак яшәгән хат, үзенең жанр хасиятләрен үзгәртеп, әдәби тәнкыйть функцияләрен дә үти башлый. «Хат – әдәби тәнкыйть жанры. Ул әдәби тәнкыйтьнең аерым шәхескә атап язылып, әдәби әсәр, язучы иҗаты, әдәби хәрәкәт турында хөкем йөртеп, бәя элементлары да алган эпистоляр жанр» [3: 203]. Әлеге караш татар әдәби тәнкыйть тарихын һәм аның поэтикасын өйрәнүгә зур өлеш керткән Р.Харрасова [4: 22], Ә Закирҗановлар[5: 266-267] тарафыннан да раслана. Бу чыннан да шулай, чөнки талантлы язучының шәхси хатлары да (бигрәк тә иҗатташ коллегаларына адресланганнары) еш кына әдәби кыйммәткә ия була. Ник дигәндә, аларда гадәттә иҗатка мөнәсәбәтле фикерләрнең асылташ кебек ялтыраганнары да булуы сирәк күренеш түгел.

Әйтик, Г.Тукайның замандашы С.Рәмиевкә 1911 елның 4 мартында язган хатында әйткән сүзләре иҗатташын гына түгел, аның үзен дә бәяләү сүзләре булып аңлашыла: «Мин бит синең шикелле, саф, коеп куйган поэт кына түгел, мин дипломат, политик, общественный деятель дә бит. Минем күз күпне күрә, колак күпне ишетә» [6: 105]. Күрәбез, Г.Тукай бу очракта да иҗатчы булып кала, хат аның өчен шәхси асылының ачылу мәйданы. Татар әдәби тәнкыйтендә хат жанрын нигезләүчеләрнең берсе буларак, Габдулла Тукай хатларын җентекле тикшергән галим Т.Гыйлаҗев болай дип яза: «Г.Тукайның Ф.Әмирханга, С.Сүнчәләйгә, Ә Урманчиевка язган хатлары әдәби тәнкыйть билгеләрен гәүдәләндерә. Шагыйрь хатларында да, принципиаль, шәхси мөнәсәбәтләрдән өстен, туры сүзле, вакыты белән усал булып кала. Г Тукай язмалары шулай ук заман әдәбиятының күп мәсьәләләрен күтәрүе, яңа әсәрләр турында тәнкыйди фикерләр язуы белән аерылып тора» [7: 11]. Язучы үз хатларында укучы алдында хисләре, кичерешләре, бәя-хөкемнәре, әдәбиятка мөнәсәбәттә көтелмәгән борылышлар ясарга сәләтле иҗат кешесе буларак та ачылырга мөмкин.

Ул укучыны да әңгәмәдәш, фикердәш итеп карарга тели. Хатларда еш кына иҗат лабораториясе ачылып китәргә, булачак әсәрнең сюжет элементлары да күренеп калырга мөмкин. Алар авторның эстетик карашлары, холыкфигыльләре, яшәү рәвеше чагылу ягыннан да кыйммәтле. Кыскасы, язучыны аңлауда хат – киң мөмкинлекләр бирә торган жанр.

Шуңа күрәдер шагыйрьләр һәм әдипләр кайвакытта әдәби әсәрләрен дә хат өслүбендә язуга өстенлек бирәләр. Моның үрнәкләре төрле әдәбиятларда элек-электән үк була килгән. Антик чорда аларны «ярымдиалог», «биредә булмаучының мондагылар белән сөйләшүе» (Артемон) дип карау да булган. Цицерон, Сенеко, Плиний, Гораций хатлары, мәсәлән, хәзергә кадәр сакланган. Урта гасырлар Аурупа әдәбиятларына да хат чит-ят булмаган. Иеронимның, Павлин Ноланскийның шигъри хатлары билгеле. XVIII гасыр урталарында монда инде зуррак жанр – эпистоляр роман күренә башлый (Ричардсонның «Памела», Ж.Ж.Руссоның «Юлия, яки Яңа Элоиза», И.В.Гетеның «Яшь Вертерның газаплары»). Рус әдәбиятында да шушы жанрда «Эрнест һәм Доравра хатлары» (Ф.Эмин), «Роза», «Язмыш уены» (Н.Эмин) дигән әсәрләр иҗат ителә. Аларга М.Ломоносовның «Письмо о пользе стекла» әсәре өстәлә. XX гасырда без моның мисалла-

рын В.Маяковскийда күрәбез («Письмо к любимой Молчанова, брошенной им», «Письмо товарищу Кострову из Парижа о сущности любви»).

Төрки, шул исәптән татар әдәбиятында да хатлар өслүбендә әсәрләр язу традициясе шулай ук урта гасырлардан ук килә. Харәзминең «Мәхәббәтнамә» («Мәхәббәт хатлары») (1354), С.Әхмәтнең аның үрнәгендә язылган «Тәгашшыкнамә» («Гыйшык хатлары») (1435-1436) әсәрләре шуның мисаллары. XIX гасыр авторы Г.Кандалый иҗатында исә хат рәвешендә язуның бик матур үрнәкләрен күрәбез. Урта гасыр төрки-татар язма истәлекләрендә элгәрләребез җырлаган сөю хисләре аның әлеге поэма-хатларында җир кешеләренең табигый кичерешләренә тагын да якыная төшә. «Сәхипҗамал», «Фәрхи» кебек әсәрләре ике гасырдан соң да укучыларны нәкъ шул яклары белән җәлеп итәләр.

XX гасыр башында эпик төрнең кече жанры буларак үсеш кичергән хат иҗтимагый-милли мәсьәләләр, татар зыялыларының милләткә хезмәт итү, яшәүнең фәлсәфи һәм әхлакый нигезен эзләү юлындагы уйланулары, гамьнәре белән сугарыла. Аңа публицистик төсмер килеп кушыла. Мәсәлән, Ш.Әхмәдиевнең «Хат һәм җаваплар» (1912) әсәре [8: 212-1-212]. Бу чорда аның үрнәкләрен прозада һәм лирикада да күрергә мөмкин. Аерым алганда, М.Гафури тарафыннан романтик, хисси-эмоциональ эчтәлекле, матур «Мәхәббәт хатлары» (1912) әсәре языла.

XX гасырның беренче яртысында сәнгатьчә эшләнеш җәһәтеннән шактый камил булган «Киләчәккә хатлар» (Һ.Такташ), «Тапшырылмаган хатлар» (Г.Кутуй), «Пионерка Гөлчәчәккә хат» (1942) кебек поэма һәм повесть жанрына караган әсәрләр татар сүз сәнгате үсешендә вакыйга буларак кабул ителделәр. Аларның бүгенге укучы өчен дә әһәмиятләре кимемәгән. Һ.Такташ поэмасы егерменче-утызынчы еллардан гыйбрәтле шигъри репортаж булуы белән әһәмиятен җуймый. Г.Кутуй әсәре яңа чор татар хатын-кызының рух ныклыгына дан җырлауга өлеш кертсә, Ф.Кәримнең Гөлчәчәге азатлык өчен көрәшүче солдат белән тылдагы самими кыз баланың ватанга мәхәббәттә бердәй хисләренең тантанасын чагылдыра. А.Гыйләҗевнең «Кызлар язган хатлар» повесте (1970-1971) илебездәге төрле милләт яшьләренең яктыга, бәхеткә, камиллеккә омтылган күңелләренең канатлы уй-хисләрен чагылдырулары, романтик күңел дөньяларын ихлас ачып сөйләшүләре белән укучыларны мавыктырдылар, тормышка яңа аяк басучы яшьләргә табигый рәвештә яшәү үрнәге дәресләрен бирделәр. Бу әсәр хат өслүбендә язуның укучы белән әдипнең үзара ышанычлы фикердәш була алуының көчен күрсәтү ягыннан да әһәмиятле иде. Хәер, теге яки бу әсәрнең, язманың халкыбызның аерым вәкилләренә генә түгел, бәлки тулаем халыклар тормышына ясаган йогынтысына мисаллар тарихыбызда да бар. XVIII гасыр каһарманы Габдулла Баһадиршаһның аеруча хәлиткеч көннәрдә халыкка мөрәҗәгать итеп язган хаты бу очракта иң беренче булып хәтергә төшә. Милләттәшләренең омтылышларын тормышка ашыру вакыты җиткәнен игълан иткән бу өндәмә тарихыбызга «Батырша хаты» исеме белән кереп калды.

Язучыларыбызның ил язмышы хәл ителгән көннәрдә әйтәсе сүзләрен халыкка җиткергәндә хат өслүбенә мөрәҗәгать итүләре болар белән генә чикләнми. М.Әмир «Тормыш җыры» әсәрендә сугышчы Басыйрның тылдагы сөекле хатыны Фатыймага җыр ярдәмендә хат җибәрүен сурәтли. / «Җырга салып хат җибәрәм, / Фатыймам, / Җыр сөюче дусларым артыннан» / дигән сүзләр бу вакытларда фронттагылардан өзелеп хат көтүчеләрнең барысы өчен дә үтә тансык, кадерле иде. М.Җәлилнең «Җырларым», «Кичер, илем!» кебек шигырьләре дә туган халкына мөрәҗәгать итеп язылган хат дип исәпләнелә ала.

Х.Туфан да әдәби әсәрләрендә хат рәвешенә яратып мөрәҗәгать итте. Каләмдәш дусты Һ.Такташ вафаты уңае белән иҗат иткән «Ә үткәнгә хатлар бармыйлар» дигән циклы татар шигъриятенең энҗесе булдылар. Аның «Лирик хатлар»ы да алтмышынчы еллардагы иҗатында бер матур сәхифә иде. Шагыйрьнең Себердә тоткынлыкта язылган «Овидий Назон» дигән шигыре бар. Х.Туфан иҗатын тәфсилләп өйрәнгән М.Гайнетдин әйткәнчә, Х.Туфанның «Овидий кебек, әдәбиятка үз «Сагышлы элегияләрен» язып, әдәбиятны баету дәртенә килгәнен күреп була. Сталин режимы О.Август принципаты гына түгел шул. Себердән шигъри хатлар юллый алмасыннар өчен, ул адресатларның да кешелек сыйфатын юкка чыгарган. Аларга хат язу да, хат алу да мөмкин түгел» [9: 287].

Шулай итеп, матур әдәбиятта хат өслүбе дигәндә, без бу күренешнең ике төре турында сүз алып бара алабыз: чын мәгънәсендәге хатлар һәм эпистоляр стильдә иҗат ителгән

әсәрләр. Әгәр беренчесе күпчелек язучыларга хас булса (хат язышмыйча яшәгән каләм әһелен күз алдына китерү кыен), икенче төре аерым язучылар иҗатына гына карый. Әсәр язучының мондый алымны сайлавына башка әдәбиятлардагы шундый үрнәкләр дә тәэсир итә. Г.Кутуйның искә алынган «Тапшырылмаган хатлар»ы, мәсәлән, алман язучысы С.Цвейгның «Письмо незнакомки» әсәре үрнәгендә эпистоляр стильдә иҗат ителгәне мәгълүм.

Әдәбиятта иҗатның бу ике төрендә дә тирән эз калдырган авторлар да очрый. Без бу очракта шуларның берсе – татар шигърияте класссигы Хәсән Туфан иҗатына шушы ноктадан күз салуны максат иттек. Каләмдәшләре белән хат алышу сәхифәләрен күздән кичергәндә, Х.Туфан хатларының биографик фактларга бай булуына игътибар ителә. Шуның өстенә, аларны әдәби таләпләр ягыннан карау кирәклеге дә күренеп тора. Г.О.Винокур бик тә хаклы әйткәнчә, әнә А.С.Пушкин да үзенең хатларын әдәби әсәр таләбен куеп язган. «Ул аларда, һичшиксез, үзенчәлекле әдәби бурычны күрә» [10: 179]. Шул ук сүзләрне Х.Туфанга карата да әйтергә кирәк.

Шагыйрьнең хатлары иҗатының бик мөһим өлеше дип бәяләнергә хаклы. Без бу очракта аның Г.Минскийга һәм С.Кудашка язган хатларын тәфтишләү белән генә чикләнәбез. Әмма аларны әдәбиятыбыз тарихының берничә дистә еллык өлешенә күп яктан ачыклык кертүләре белән әһәмиятле дип саныйбыз. Гәрчә ул хатлар авторның шәхси уй-кичерешләрен җиткерүгә исәп тотылып язылган булсалар да, Х.Туфан кебек иҗат гаме белән яшәгән кешенең уйлану чикләре зур дәверне генә түгел, киң даирәне дә иңли. Хатлар, Р.Мостафин әйткәнчә, «Х.Туфанның кичерешләрен, аның дөньяга карашын, уй-фикерләрен күз алдына китерергә мөмкинлек бирә» [11: 177]. Сүз Х.Туфанның 1956 елның 18 июнендә Новосибирск өлкәсенең Устарка районындагы Покровка авылыннан Казанга – каләмдәше Габдрахман Минскийга язган хаты турында бара. Бу Х.Туфанның уналты ел тоткынлыкта булган чорда иҗатташ иптәшләренә язган беренче хаты. Бу инде, дөресен әйткәндә, рәсми рәвештә гаепсез дип табылып, ирекле дип игълан ителгәч, уйларының, шулай киң вә эзлекле булып, беренче тапкыр кәгазьгә күчүе. Әлеге фикерләүнең гадәти генә затныкы түгел, бәлки шагыйрьнеке икәнлеге хатның беренче юлларыннан ук күренә. «Йөрәк катнаша торган берәр хатны язарга утырдым исә, йөрәк катнашмаганнан яза да алмыйм, – әллә кайдан шунда, көтмәгәндә, уйламаганда (миңа шулай тоела), тота да берәр туасы шигырьнең аккорды яңгырый. Хат язылачасы кәгазьгә шуны теркәргә керешәм, күп вакытта ул, аккорд хәлендә генә калмыйча, үзенең янына бүтән кисәкләрен җыя, бөтен хәлгә килә. Менә сиңа хат язарга «утырган идем, тагын шундый хәлгә очрадым». Моннан күренгәнчә, Х.Туфан өчен хат язу да, нәкъ шигырь иҗат иткәндәге кебек, «йөрәк катнашмаса», барып чыкмый.

Билгеле булганча, йөрәк килеп катнашса, ул инде хисләр дулкынын кузгалта. Мондый халәт, әлбәттә инде, язучының беренче карашка гади хат булырга тиешле язмасын да нииндидер дәрәҗәдә әдәби әсәргә якынайта. «Һәр көнне хыялда Казан урамнарында йөреп кайтам. Мин анда уналты елдан бирле булганым юк. Менә шул озын чордан соң аның эченә керәм! Анда миңа танышлар калган иде. О, алар ничек зурайган, үскәннәр инде. Менә бу төштә проза туйралары, проза элмәләре, карамалары һәм юкәләре үсә иде. Туйралар инде имәндер, алар инде үскәндер. Ә бу төштә шигырь каеннарыусаклары, алмалары, сәрвиләре, сиреньнәре һәи шомыртлары калган иде. Алар инде ничек күкрәп чәчәк аткандыр. Ә бу якта тәнкыйть, сатира-юмор миләшләре, баланнары һәм өрәңгеләре дә тамыр җәйгән иде. Алар инде ничек ныгыгандыр» [11: 178].

Күренә ки, хатларны уку әдәби әсәрнең нәкъ үзе кебек кабул ителә. Нинди оста итеп тотып алынган охшату-чагыштырулар, параллельләр. Прозаны туйра, элмә, карама, юкәгә, ә шигъриятне каен-усак, алмагачлар, сәрвиләр, сиреньнәр һәм шомыртларга тиңләүне табигый кабул иткән кебек, тәнкыйть, сатира-юморны әче миләш, балан, каты тәнле өрәңгеләр белән тәңгәл куюны да әдәбиятның эчке хасиятенең һәм табигатенең күптөрле булуын аеруча нечкәләп белгән кеше генә эшли ала. Шул ук вакытта проза, шигърият һәм тәнкыйтьнең барысын да бертөрле итеп кенә карап булмый. Ничә автор булса, шулкадәр төрлелек булырга тиеш дип карау бу. Әлеге өзектән шагыйрьнең сүз сәнгатендәге әнә шундый эчке тирбәлешләрне сизгер тоемлавы күренә.

Х.Туфан үзенә язылган хатларга да иҗатчы буларак каравын белдерә. «Кадерле хатларны укуда мин уйланылмаганча эш итәм, хатны уку бәхетен озынайту өчен, беренче ноктагача укыйм да, торып китеп йөренәм, уйланам. Алдагы (әле укылмаган) җөмләнең эчтәлеге турында уйланам. Шул рәвешчә, хат гүяки искит-

кеч бер мавыктыргыч әсәргә, сюжетлы әсәргә әверелә» [11: 184]. Үзенә килгән хатны әдәби әсәр сюжеты итеп зурайтып, тулыландырып күрү сәләтенә ия Х.Туфанның үзе язганда ни рәвешле эш итүен күз алдына китерү кыен түгел. Ул инде иҗатчы йөрәге аша саркып чыккан хат рәвешен алачак. Башкача мөмкин дә түгел. Димәк, әлеге хатлар образлылык, эмоциональлек белән сугарылган текст булачак. Г.Минскийга язган хат турында сүз барганда, шуны әйтергә туры килә: бу шактый озын – дистә биттән артык текст әдәбияттан уналты елга читләштерелгән талант иясенең, бары тик үзен шигъри мохиттә генә бәхетле тойган шәхеснең үзе югында татар әдәбиятында барлыкка килгән, әлегә үзенә мәгълүм булган күренешләргә зур таләпләр югарылыгыннан торып бәя бирүнең бер үрнәге. Татар әдәбияты мондый гаять тыгыз гомумиләштерелүләр белән хат рәвешендә язылган билгеле бер чор эстетикасына иңләп бәя бирелүне бүтән белми.

Хаттан шул да аңлашыла: үзе аклангач, автор инде илдә сүзне иркенләп әйтерлек шартлар тудырылган дип фаразлый (чөнки әле иректә яшәп караганы юк). Юкса, шәхескә табыну чорында репресссиягә дучар ителгән Галим Г.Мөхәмитшин турында «разве ул халык алмазының үз иле алдында гаепле булуы мөмкин?» дигән җөмләне язарга җөрьәт итмәс иде. Биредә аның Г.Мөхәмитшин белән булган фаҗигане белмәве дә күренеп кала.

Әйе, әлеге хат – ике дус арасындагы самими мөнәсәбәтне генә түгел, бәлки аяк-кулларыннан тоткынлык богаулары төшкәч, шуның белән алда бөтенесе яхшы булырга тиеш дип өметләнгән Х.Туфанның дөньяга шагыйрьләрчә ихлас караганлыгын да күрсәтә торган этрафлы әдәби документ. Шуннан соң сигез ел үткәч (1964, март), Уфада яшәүче күренекле шагыйрь Сәйфи Кудашка язган хатында да шушы хасиятләрне күрәбез [12: 8-9]. Аларда шулай ук аерым кеше тормышында булган очраклар гына түгел, әдәбият, ил мохитенә бәйле хәлләр, шулардан туган кичерешләр тәэсирле, үтемле һәм образлы чагылыш тапкан.

Хатлар, чыннан да, сәнгать әсәре булуга якынаялар. Әйтик, беренче абзацы ук һәм стиле, һәм анда бәян ителгән фикерләр, хискичерешләр тыгызлыгы ягыннан да чәчмә әсәрнең башлап өлешен хәтерләтә. «Кабатланмас туганым, Сәйфи! Ах, күп тә соң сиңа әйтәсе, сөйлисе килгән уйлар, сәламнәр. Сөенәм дә менә, бераз көенәм дә. Сөенәм: дөньяда син бар, иң якын иткән кадерле туганым. Үткәнебез, яшьлегебез, киләчәгебез белән дә иң якын туганым булган кешем – син бар. Көенәм: /Өйне шигырь белән тутырып/ Бер сайрашыр идек утырып,/ диеп сагынышып яшибез үзебез. Ә күрешүләр, очрашулар нинди сирәк, сайрашып, серләшеп утыру сәгатьләре нинди кыска. Безнең күрешү кичәләре таңнарга тоташтырган сөйләшүләр, еллар буена йөрәккә тупланган өметләрне уртаклашырга дигән темаларның прологлары гына булып тоела, Сәйфи, прологлары гына. Без баркайчан да сайрашасы дигән өметләребезнең эпилогына барып җитмәбездер: безнең туганлык ил эшендә бергә януның эчтәлеге торган саен киңәя, тулылана, зурая бара. Тормыш аңа сәхифәләр – яңа битләр өстәп баета да баета гына. Син үзең дә сизмисеңдер, Сәйфи, ә миңа ачык күренә: иҗади канатың ныгый да ныгый, рухи байлыгың балкый да балкый гына. Синең шулай яктырып, балкып яшәвеңә сокланам да дулкынланам. Димәк, минем учакка да нур өстисең, яна-яна яшәргә илһамландырасың. Мин бары бер нәрсәгә, Сәйфи, кулыңнан каләм төшмәгәненә, авыруларга бирешмәвеңә ышанам: синең рух, бер яктан, давылларга чыныккан ветеран, икенче яктан һаман алгы сафта барган азамат» [13: 80].

Күрүебезчә, шагыйрьнең дустына булган ихтирам, сагыну хисләре шигырьне хәтерләтә. Образлылык чараларының төрле һәм мул кулланылуы текстның тәэсир көчен куәтләндерә. «Сәйфи! Кабатланмас туганым, Сәйфи!», «ныгый да ныгый», «балкый да балкый», «баета да баета», «яна-яна яшәргә» (кабатлаулар); «торган саен киңәя, тулылана, зурая бара», «яктырып, балкып яшәвеңә сокланам һәм дулкынланам» (градация); «таңнарга тоташтырган сөйләшүләр», «еллар буена йөрәккә тупланган өметләр», «ил эшенә бергә януның эчтәлеге», «яктырып, балкып яшәвеңә» (эпитетлар); «сөенәм дә, бераз көенәм дә», «син үзең сизмисеңдер, ә миңа ачык күренә» (антитезалар); «синең рух, бер яктан, давылларга чыныккан ветеран, икенче яктан, һаман алгы сафта барган азамат» (метафоралар); «Сөенәм – дөньяда син бар, иң якын иткән кадерле туганым. Үткәнебез, яшьлегебез, киләчәгебез белән дә иң якын булган кешем – син бар» (инверсияләр). Гадәти хатлар болай язылмый, аларда хис-тойгылар образлылык аша бирелми. Авторның ярты гасыр элек С.Кудаш белән «Галия» мәдрәсәсендә укыган вакытларында ук дуслашкан булуын искә төшерсәк, алар арасындагы җылы

мөнәсәбәтләрнең тирәнлеге тагын да ачыла төшә.

«Бу рухның тормышка, яшәүгә, халыкка мәхәббәте чиксез. Һичбер авыруга ишек ачмаячак. Тегендә, «җәһәннәмдә» тормыш миңа үзенең бер серен әйтте: Һәлакәт ул кешенең, адәм баласының өмете сүрелгәнен, яшәүгә ышанычы беткәнен сагалый. Өметең сүрелдеме, димәк, беттең». Шулай икәнен күрдем мин аның, тормышның. Ул безнең җаннарны аралый-аралый эндәште, боексак: «ярамый, ярамый: өмет беткәнне һәлакәт сагалый!». Яшәүгә мәхәббәт сүрелсә әгәр дә, тормас идек без кырыкка кадәр дә. Какса да ничә кат йөрәкне һәлакәт, ачмады ишекне аңарга мәхәббәт. Син дә үзеңнең бөтен гомерең белән, олы гомерең белән «ишекне» ачмауның, бирешмәүнең җанлы мисалы бит». Бу өзектә дә без сурәтләү чараларының бай мөмкинлекләре файдаланылуына тап булабыз. Алар ярдәмендә автор ике шәхеснең дә холык-фигылен күңелең белән тоярлык итеп күз алдына китерүгә ирешкән. Алдарак күрсәтелгән сурәтләү чараларына яңалары, аерым алганда, җанландыру өстәлгән: «Тормыш миңа үзенең бер серен әйтте», «Һәлакәт ул кешенең, адәм баласының өмете сүрелгәнен, яшәүгә ышанычы беткәнен сагалый», «Ул безнең җаннарны аралый-аралый эндәште», «Какса да ничә кат йөрәкне һәлакәт, ачмады ишекне аңарга мәхәббәт». Кайбер юлларның рифмалашып килүе дә хатны әдәби әсәргә якынайта.

Шагыйрь кемнедер гаепләп рәнҗеми, зарланмый. Күргәннәрен язуның максаты исә әлеге вакыйгалардан үзе өчен нинди нәтиҗә ясавы, көчле рухлы булып кала алуын әйтәсе килгәннән. Әлеге сүзләрне әйтүенең максаты – дустының да күңелен үзенә ышаныч белән ныгытырга теләү.

Хат 1964 елда язылган дидек. Бу – Х.Туфанның, кайтканына байтак вакыт үтсә дә, һаман әдәбиятта үз урыны алырга омтылу көннәре. Матбугатта сирәгрәк күрсәтергә тырышулары аның күңелен телгәли. Беренче китабы да шушы 1964 елда гына чыга ала. Хат әнә шул борчулы вакытта язылган. Хат эчендә «Бар ул, бар» шигыренең дә урын алуы шуны күрсәтә. Аның кебек «тегеннән» кайткан кешеләргә шикләнеп каручы берәүне шагыйрь чирканыч итеп сурәтли :

Әйтеп куйды ымлап-пышлап кына:
Болар бар да узкий патриот!
То-есть монда
Киң карашлы кеше
Почти юк.
Пантюркистлар болар…
Нәкъ Такташ кук,
Беспартийный болар һәммәсе:
Шикле, то-есть, телче кешеләр болар,
Безгә болар ишме!? янәсе.

Туфанны талантларга юл бирмәү, аяк чалу күренешләре тынгысызландыра, үзләреннән соң әдәбиятка килүчеләрнең сыйфаты борчый. «Без иҗтимагый киң колачлылар, без тыныч кына, мыштым гына, битараф кына обывательчә яши белмибез. Бездә, Аллага шөкер, андый «сәләт» юк. Ләкин, Сәйфи, уйлыйсың да, йөрәк жуу итеп куя. Ах, аз ла яна белүчеләр, ах, сай җанлылар да безне алмаштырачак яшьләр». «Язмыйча, дәшмичә калырга мөмкин түгел, Сәйфи, мөмкин түгел». Авторның болай кабатлап әйтүе аның нинди эмоциональ халәттә булганлыгын ачык күрсәтә.

Шагыйрь кешенең җәмгыятьтәге урыны турында гына түгел, аның табигать белән гармониясе турында да уйлана. «Тагын яз килде, Сәйфи, тагын килде. Табигатькә якынрак йөрергә кирәктер безгә, аңардан гыйбрәт алырга кирәктер, салкын канлы булырга, борчылмаска өйрәтә бугай ул безне». Болар аның табигать һәм кеше мөнәсәбәте мәсьәләсе күтәрелгән әсәрләренең сыгымтасы буларак кабул ителә.

Күргәнебезчә, документаль чыганак буларак, язучы хатларының әһәмияте аның күп сыйдырышлы күңел дөньясын аңлауда, иҗатының эчке хасиятләрен төшенүдә, образлылыкка ирешү чараларының байлыгын күз алдына китерүдә ачкыч булып хезмәт итүләрендә күренә. Х.Туфан кебек бөек шагыйрьләрнең хатлары турында сүз барганда, бу бигрәк тә шулай.

Әдәбият

1. *Гинзбург Л.Я.* О психологической прозе / Подгот. текста С.В.Путилов. М.: INTRADA, 1999. 415 с
2. *Антоненко С.В.* Структура писем А.С. Пушкина: лингвостилистика текста. М.: Знание, 2000. 154 с
3. *Гыйлаҗев Т.Ш.* Рецензияләрдән тәгъзияләргә: ХХ йөз башы татар әдәби тәнкыйте. Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. 254 б.
4. *Харрасова Р.Ф.* Әдәби тәнкыйть теориясе. Казан: Казан дәүләт ун-ты, 2007. 32 б.
5. *Закирзянов А.М.* Основные направления развития современного татарского литературоведения (кон. ХХ – нач XXI в.). Казань: Ихлас, 2011. 320 с.
6. *Тукай Г.* Әсәрләр. 5 томда. 5 том / Истәлекләр, кулъязмалар,хатлар. Мәсәлләр һәм балалар өчен

язылган хикәяләр (1902-1913). Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. 368 б.
7. *Гыйлаҗев Т.Ш.* Тукай – тәнкыйтьче // Мәгариф, 2011, №4 (902). 9-13 б.
8. Әдәбият белеме: Терминнар һәм төшенчәләр сүзлеге. Казан: Мәгариф, 2007. 231 б.
9. *Гайнетдин М.* Хәсән Туфан // Хакыйкать юлыннан. Казан: Татар. кит. нәшр., 2001. 267-305 б.
10. *Винокур Г.О.* О языке художественной литературы. М.: Высшая школа, 1991.477 с.
11. *Мустафин Р.* Хәсән Туфан хаты // Казан утлары. 1988. № 2. 177-185 б.
12. *Гайнетдин М.* Хатлар йөри ике арада // Ватаным Татарстан. 1993. 20 август. 8-9 б.
13. *Даутов Р.Н.* Балачак әдипләре: Биобиблиографик белешмәлек. Икенче китап. Казан: Мәгариф, 2004. 284 б.

ПИСЬМА ХАСАНА ТУФАНА В СВЕТЕ ЕГО ЭСТЕТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ

Илюса Джавдатовна Исмагилова,
Раиф Кадимович Амиров,
Башкирский государственный педагогический университет им.М.Акмуллы,
Россия, 450000, г.Уфа, ул.Октябрьской революции, 3а,
ismagilova.ilyusa@mail.ru

Фоат Галимуллович Галимуллин,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г.Казань, ул.Кремлевская, 18
aifiya_gali@rambler.ru

В статье идет речь о значении документальных материалов, мемуаров и писем как незаменимых источников, раскрывающих особенности развития литературного процесса в разные эпохи и позволяющих изучить внутренний мир поэта, его связи с внешним миром и то, как этот мир преломляется в его творчестве. Определяется степень изученности данных видов источников и предъявляемые к ним требования. Основная часть статьи посвящена изучению специфики писем Х.Туфана, адресованных его духовным соратникам Г.Минскому и С.Кудашу: рассматривается отношение поэта к проблемам, которые беспокоили его в то время, выявляются свойственные письмам художественные особенности.

Ключевые слова: мемуарная литература, эпистолярный стиль, письма, адресат, искусство документализма.